

## ELEŞTİRMEDE TERİM, TANIM VE SONUÇ

HÜSEYİN CÖNTÜRK

İşleri bir edebiyatın yolunu tutabilmek için yazar, okur ve eleştirmeci arasındaki münasebetlerin düzenli bir hale kavuşmasına ihtiyaç vardır. Bu üçünün arasındaki münasebetlerde düzenin sağlanmasında eleştirmeciye düşen işler ise yazar ve okuyucuya düşen işlerden fazladır. Bu işleri başarabilmek için eleştirmecilerimizin çok çabaları, çabalarını da daha bilimsel olarak yapmaları gerekmektedir.

Herşeyden önce, bir eleştirmecinin yazdığı yazı okuyucularca anlaşılmalı ve anlaşılacak şey salt eleştirmecinin demek istediği şey olmalıdır. Bunun için de eleştirmecinin yaşadığı dili kullanması, herkesçe kabul edilen terimlere yer vermesi, terimleri yetersiz bulduğu veya onlara sözlük dışı bir kavram yüklemek istediği hallerde de bu kavramların tanımlamalarını açıkça yapması gerekir.

Yaşadığı dili, herkesin kullandığı dili kullanan bir eleştirmecinin kelimelere verdiği anlamlar okuyucuların onlara verdiği anlamlara eşit olacağından, eleştirmeci ile okur arasında bir anlaşmazlık olmayacak demektir. Bu eşitlikten ötürüdür ki herkesin kullandığı kelimeler, sözlükte yüzde yüz veya ona yakın bir kesinlikle tanımlanabilmiştir. Terimler için ise durum biraz farklıdır. "Dörtlük", "kafiye" gibi yüzde yüz kesinlikle tanımlanabilecek terimler bir yana bırakılırsa, sözlükte (terim sözlüğü) bir terime gösterilen karşılık, kesin bir değer olmayıp ortalama veya modal<sup>1</sup> bir değerdir. Örneğin edebiyattan anlar

<sup>1</sup> Mod (Mode): sayılardan kurulmuş bir seride en çok geçen sayı (istatistik terimi).

---

yanır. Her kabahk yüreğini incitir, her çirkinlikten ölesiye iğrenir, insanların bayağılıklarından, küçüklüklerinden her gün içi yanar, ama gene de sevincini yitirmez, iç ışığını tutsak vermez. Bir sanatçıyı öldürebilirsiniz, ama ne yaparsanız çirkine alıştırılmazsınız onu...

Yer yarılrsa, gök yıkılrsa sanatçı iç aydınlığını, yaratma sevincini koruyacak, insanlara her şeye dayanarak iyimser gözle bakacaktır. Duyması, duygulu kalabilmesi gerektir onun, bunu mutlaka başarmalıdır. Yoksa kendi olmaktan çıkar, küçülür, yiter, ölümü yenemez. Ölüme karşı savaşabilecek bir yiğit olmaktan çıkar.

yüz kişiden “şiiir” in tanımlamasını yapmasını istiyelim. Elimize geçecek yüz cevap, birbirinden çok farklı hattâ taban tabana zıt ta olsa, bütün bu cevapların, çok defa, bir ortalama tanıma yakın düştükleri, bir ortalama tanıma sanki yaklaşmak istedikleri, onun etrafında sanki denkleşime vardıkları, yahut ta verilen cevapların önemli bir miktarının bir “mod”<sup>1</sup> gösterdiği, yani (hemen hemen) aynı değeri aldığı görülür. Kimi zaman terimlerin birden çok mod gösterdiği de olur. Bu, o terimin birden çok kavramı karşıladığına işarettir. O zaman sözlükte bu kavramlar ayrı ayrı gösterilir. Aşırı bazı hallerde ise, yüz tanımın yüzü de o kadar birbirinden uzak olur ki ne ortalama ne de modal değer bulunamaz. Öyle olunca o kelime terim değil demektir. Çünkü terimler, değişim uygunsuz, nesnel varlıklardır, kavramları üzerinde (oldukça) anlaşmaya varılmış kelimelerdir. Böyle bir nesneliliği olmayan bir kelimeyi kullanan bir eleştirmeci ise, yazdıklarının anlaşılmasını istiyorsa, o kelime ile ne demek istediğini belirtmek durumundadır.

Terim ile terim olmayan bir kelimenin tanımı, veya kısaca terim ile tanım, biri nesnel, öbürü öznel kullanılıştta da olsa, birbirini bütünliyen iki şeydir. Tanımların insandan insana değişmesine bakıp onların yanlış olduğunu sanmak doğru olmaz. Çünkü tanımlar, terimler gibi, bizi bir amaca götüren birer araçtan başka bir şey değildir. Bu sebeple, ne doğru ne de yanlışlardır. Sadece işe-yarar, işe-yaramaz diye sınıflandırılabilirler<sup>2</sup>. İşe yarıyan tanımlar eleştirmeciyi amacına en kolay götüren, yeni gerçekler bulmasına en uygun düşen tanımlardır. Sonra, birbirine uymayan, zıt olan tanımlara dayanarak inceleme yoluna çıkan iki eleştirmecinin buldukları sonuçların birbirine uymadıklarına, zıt olduklarına bakıp ta bu sonuçların doğruluğundan şüphe etmek te doğru olmaz. Nitekim ayrı ayrı kabuller sisteminden çıkış yapan Euclid ve Riemann hendeselerinde bulunan sonuçlar da birbirine uymaz. Gene de bu iki hendese doğrudur, yalnız işe yaradıkları alanlar başkadır. Bunun gibi, eleştirmecilerden, tanımların yahut sonuçların farklılıklarını zayıflık değil de kuvvet bilerek, sorunları çözmeye en iyi yarıyacak terim, tanım ve araçlar sistemini arayıp bulmaları beklenir.

Eleştirmecilerden, bir de, tanımlarla sonuçları birbirine karıştırmamaları, sonuçlara bilimsel yollarla varmaları istenebilir.

Bilimsel yolla yapılan eleştirmede, herkesçe doğruluğu kabul edilen bazı gerçeklerden faydalanılarak, açık ve seçik bir terim-tanım sistemi içinde, incelemelere girişilir. En sonda da bazı sonuçlara, yargılara varılır. Sıra budur, tersi<sup>3</sup> değildir.

Şüphe yok ki eleştirel yargılarda bulunabilmek için bilimsel yoldan başka yollar da kullanılabilir. Örneğin izlenimci eleştirmecilik, öznel eleştirmecilik. Savunmasını yapmağa çalıştığımız bilimsel eleştirme ile bunların farkını, yalnız bir yönü ile de olsa, gösterebilmek üzere bir misal verelim.

<sup>2</sup> *Practical Criticism*, yazarı I. A. Richards, sayfa 330, 1929, London.

<sup>3</sup> “Yeni Bir Buluş”, *Varlık*, sayı 430, mayıs 1956, yazarı T. Yücel.

## G E C E D Ü Ş Ü N C E L E R İ

*Yalnızım demiş miydim size?  
Bütün insanlar yıldızlar gibi uzak benden.  
Ağlamak istiyorum demiş miydim?  
Ulu bir kendikendimlikle, dağ gibi.*

*Geceleri sormuş muydum?  
Anlatmış mıydım size uyumamak nedir?  
Bir düşünme... Bir düşünme... Bir düşünme...  
Sonra düşünmeyle birlikte herşey,  
Sonra bütün anlamlar buğulaşır demiş miydim?*

.....

*Sonra gerçek, yenidenmiş gibi, yayılır çevrenize.  
Bakarsınız rüzgâr eser;  
Bakarsınız dallar, yapraklar,  
Bakarsınız herşey...  
Sonra,  
Sabahtır artık, dersiniz, demiş miydim?  
Ve siz uzaksınız sabaha, gecelerce...*

SADİ SAMRA

Bilimsel eleştirmede "sanat sanat içindir", "sanat toplum içindir" gibi yargılara varmak mümkün değildir. Terim-tanım sistemimizi ne kadar değiştirebilirsek değiştirelim, eldeki herkesçe kabul edilen bilgiler böyle sonuçlara varmamıza yetmez. Bu yüzden her iki yargı da yanlıştır. Bununla beraber, yine bilimsel eleştirmede, "sanatın sanat için olduğu" yahut "sanatın toplum için olduğu" kabul edilerek, yani bu şekilde bir tanımlama yapılarak, edebiyat sorunlarını çözmeye çalışmak ve örneğin, "şiirle nesrin farkı" nı araştırarak sonuçlara varmak mümkün olabilir. Bu takdirde, bulunan sonuçların işe yararlığına, elverişliliğine nispetle başlangıçta kabul ettiğimiz terim-tanım sistemi makbul olur. Bununla beraber en makbul olan bir sistem bile bir terim-tanım sistemi olmaktan ileriye geçemez, yani bir yargı niteliğini alamaz. Bize kalırsa birçok yanımlarımızın püf noktası da buradadır: Makbul görülen bir tanımı yargı saymak, yargı yapmak ("Ben sanatı sanat içindir diye kabul ediyorum, tanımlıyorum" yerine "sanat sanat içindir" yargısında bulunmak).

Öte yandan, bir eleştirel inceleme sırasında bulunan sonuçların iş görürlük derecesinin çağdan çağa ve toplumdaki topluma değiştiğini de biliyoruz. Bundan ötürü de bir çağda "sanat toplum içindir" yanlısı baskın iken başka bir çağda baskınlığı "sanat sanat içindir" yanlısı ele alabiliyor. Tuhaf olan şey şu ki, bunlardan hangisi baskın durumda ise, baskın olduğunu sanıyorsa, öbürünü yendiğini, toplum için-sanat için gibi bir tartışmanın artık yer-siz olduğunu iddiaya kalkıyor. Anlaşılan bu türlü tartışmalar bizde bilimsel eleştirme metodunun benimsenmesine kadar sürüp gidecek. Amerikada bu türlü tartışmalar artık rafa konmuşsa<sup>4</sup> orada bilimsel yolların iyice yerleşmiş olmasındandır.

<sup>4</sup> "Bu Ayın Getirdiği", *Varlık*, sayı 430, mayıs 1956, yazarı Y. Nabi.